

Любоў Глазман

Віцебск

**Жанравы аспект адлюстравання
самаідэнтыфікацыі асобы ў “малой” прозе
М. Гарэцкага і Л. Андрэева**

Паняцце самаідэнтыфікацыі асобы ў мастацкай літаратуры найперш характарызуе ідэйна-сэнсавы план твора. Тым не менш, для яго даследавання неабходна ўлічваць і некаторыя, на першы погляд, фармальныя паказальнікі, сярод якіх важнае месца займаюць жанравыя асаблівасці тэксту. Як адзначае даследчык Н. Д. Тамарчанка, жанрава-відавны характарыстыкі неабходныя *отнюдь не для «классификации» (...), а для адекватного понимания смысла литературных явлений*¹. У такім ракурсе фармальная арганізацыя твора звязана з абраным аўтарам спосабам узаемадзеяння з суб'ектам успрымання і залежыць ад мэты камунікацыі: тое, што хоча сказаць аўтар, уплывае на выбар формы (тое, як ён гэта падае). Менавіта таму даследаванне самаідэнтыфікацыі асобы персанажаў павінна ўлічваць спецыфіку жанравай структуры твора.

У творчай спадчыне і Леаніда Андрэева, і Максіма Гарэцкага – сучаснікаў, прадстаўнікоў дзвюх блізкіх культурна-літаратурных традыцый – даволі востра стаіць праблема асобаснай ідэнтыфікацыі. Пры гэтым яна знаходзіць найбольш шырокую рэалізацыю ў тэкстах “малой” апавядальнай формы. Гэта даволі заканамерна па некалькіх прычынах. Абодва аўтары пакінулі значную колькасць твораў “малой” прозы, што дазваляе ахапіць больш самаідэнтыфікацыйных тыпаў і зрабіць найбольш цэласны аналіз персанажаў мастацкага све-

¹ *Теория литературных жанров*, ред. Н.Д. Тамарченко, Москва 2011, с. 4.

ту абодвух пісьменнікаў. Да таго ж, у “малой” прозе дзеянне звычайна ў большай ступені напружанае і сканцэнтраванае на мастацкай ідэі, чым у раманах ці апавесці, а тэкст характарызуецца *цэнтростремительностью системы персонажей и композиционного строя*². Аднак, самаідэнтыфікацыя героя, якая ў мастацкім творы нярэдка *вообще ускользает от читателя, так как зачастую бывает затруднена*³, у аналізуемай катэгорыі твораў лягчэй паддаецца фіксацыі і аналізу. Гэтаму спрыяе таксама тое, што “малая” проза звычайна адлюстроўвае канкрэтныя абмежаваныя перыяды з жыцця герояў, *характеры якіх дастаткова сфарміраваныя*⁴. Нарэшце, дадзеная апавядальная форма ў пазначаных аўтараў мае шырокі жанравы дыяпазон.

У творчасці Максіма Гарэцкага праблемы светаўспрымання, самавызначэння і самаідэнтыфікацыі асобы актуалізуюцца ў наватарстве жанраў і разнастайных *жанравых мадыфікацыях*⁵. Пісьменнік не проста эксперыментавалі з формай традыцыйных жанраў апавядання і навелы, ствараючы каляднае апавяданне (“У лазні”, 1912), псіхалагічнае апавяданне (“Маці”, 1916); “Амерыканец”, 1916), апавяданне ў лістах, эпістальнае (“У чым яго крыўда”, 1914), *“навелу-памфлет”*⁶ (“Ашуканы палітрэдактар”, 1929; “Прастуда містэра Рамзая”, 1930), *“сатырычны сказ”*⁷ (“Дурная галава”, 1922) і г.д., але ўзбагаціў айчынную літаратуру лірычнай і філасофскай прозай (замалёўкі “Цёмны лес”, 1913; “Буйніцы і драбніцы”, 1913; “Вясна” (1914); “[Кіславодскія замалёўкі]”, 1917 і інш.), стаў пачынальнікам шматлікіх жанраў такой папулярнай сёння мастацка-дакументальнай літаратуры.

У жанравай сістэме твораў “малых” формаў Леаніда Андрэева, акрамя традыцыйных апавядання і навелы з іх разнавіднасцямі, даследчыкі⁸ адзначаюць прыпавесць (“Сцяна”, 1901), лірычную мініяцюру (“У цягніку”, 1900; “З апавядання, якое ніколі не будзе скончана”, 1907), легенду (“Так было”, 1905), а таксама творы мастацка-публіцы-

² Тамсама, с. 73–74.

³ Л.А. Софронова, *О проблемах идентичности*, [в:] *Культура сквозь призму идентичности*, ред. Л.А. Софронова, М.Н. Филатова, Москва 2006, с. 22.

⁴ В. Рагойша, *Тэорыя літаратуры ў тэрмінах*, Мінск 2001, с. 36.

⁵ В. Падстаўленка, *Жанрава-стыльевы аспект гумарыстычна-сатырычных апавяданняў М. Гарэцкага 20-х гадоў ХХ стагоддзя*, [у:] *Гарэцкія чытанні*, ред. Л. Макаравіч, Р. Гарэцкі, М. Мушынінскі, інш., Мінск 2004, с. 140.

⁶ Тамсама, с. 138, 140.

⁷ Тамсама, с. 139.

⁸ И.И. Московкина, *Поэтика прозы Леонида Андреева. Жанровая система и художественный метод*, Киев 1994.

стычнага характару (фельетоны, “Мае анекдоты”, 1907; “Казачкі не зусім для дзяцей”, 1907) і інш.

Самаідэнтыфікацыя асобы герояў і спосабы яе раскрыцця ў прозе пазначаных пісьменнікаў знаходзяць розныя ідэйна-мастацкія рашэнні, звязаныя з жанравай прыналежнасцю твора. Агульнажанравыя асаблівасці адлюстравання асобы можна дастаткова выразна ўбачыць у апавяданнях Андрэева і Гарэцкага, нягледзячы на максімальную абагульненасць жанравых характарыстык і разнастайнасць мадыфікацый дадзенага жанру. У адрозненне ад навелы, у апавяданні сюжэтастваральным элементам становіцца не падзейнасць або выпадак, а засяроджанасць на ўнутраным свеце персанажа, яго псіхалагічным партрэце (важным элементам якога з’яўляецца асобная самаідэнтыфікацыя), унутраным канфлікце; падзеі адбываюцца па аб’ектыўнай неабходнасці, носяць матываваны характар (у навеле сюжэт кумулятыўны); фінал апавядання адкрыты⁹, што прадугледжвае пэўную долю незавершанасці і ў адносінах да самаідэнтыфікацыі асобы героя. У такім кантэксце, нягледзячы на сацыяльна-псіхалагічную заостранасць апавяданняў Гарэцкага і філасофска-сімвалічную накіраванасць андрэўскіх твораў, вылучаюцца жанравыя дамінанты, якія дазваляюць разглядаць тэксты пісьменнікаў у “адной плоскасці”. Усе пералічаныя рысы, напрыклад, прысутнічаюць у апавяданнях “Іншаземец” (1902) Л. Андрэева і “Амерыканец” (1916) М. Гарэцкага. У цэнтры ўвагі аўтараў унутраны канфлікт героя, сутыкненне яго нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, псіхалагічнага стану з рацыянальнымі перакананнямі. Па сутнасці, вырашальным этапам для герояў абодвух апавяданняў становіцца неабходнасць пазбаўлення ад маскі, ілжывай ідэнтычнасці, якія штурхаюць іх на памылковы шлях: разам з адмовай ад радзімы адмовіцца ад часткі сябе. Ледзь улоўны намёк Гарэцкага на вырашэнне героя вярнуцца ў Беларусь і крок прымірэння з жыццём іншаземца ў апавяданні Андрэева не пазбаўляюць фіналы ўласцівай жанру неадназначнасці, якая ставіць чытача перад ідэйным пытаннем твора.

У навеле, дзе над “унутраным” дзеяннем дамінуе знешняя падзейнасць, самаідэнтыфікацыя персанажа звычайна падаецца не праз дэталёвае апісанне яго псіхалагічнага стану і пачуццяў, а праз учынкi, дзеянні герояў, якія гавораць “самі за сябе”, раскрываючы сутнасць асобы персанажаў. Так, да вельмі нечаканых наступстваў прыводзіць

⁹ *Теория литературных жанров*, ред. Н.Д. Тамарченко, Москва 2011, с. 83.

жаданне паказацца арыгіналам дробнага чыноўніка з навелы “Арыгінальны чалавек” (1904) Л. Андрэева. Анекдатычная сітуацыя будзецца на парадоксе: герою ўдаецца стварыць уражанне, але ахвяраваць за гэта прыходзіцца ўласным жыццём і сапраўднай ідэнтычнасцю. Максім Гарэцкі ў гістарычнай навеле “Смачны заяц” (1921) адлюстроўвае збег абставін, у якіх выкрываецца жывёльны страх героя (прыгоннага кухара) за сябе і безуважнасць да лёсу тых, хто знаходзіцца з ім *у адной запрэжцы* (хлопчыка), у бесчалавечных умовах сацыяльнага прыгнёту. Такім чынам, у навеле ў выніку выпадковага збегу абставін становіцца відавочнай сутнасць персанажа – у адрозненне ад апавядання, дзе самаідэнтычнасць асобы часцей падаецца з пачатку і мае патэнцыял для свайго станаўлення і развіцця.

Лірычную мініяцюру можна разглядаць як яшчэ адзін жанр, характэрны для творчасці абодвух аўтараў. Асноўныя рысы падобных замалёвак: фрагментарнасць, урыўкавыя разважанні, апісанні пачуццяў лірычнага героя, які часта набліжаны да аўтара. Самаідэнтыфікацыя асобы наратора не падаецца спецыяльна, як аб’ект пісьменніцкай увагі, але пра яе можна меркаваць па асобных фразах, настрою і ходу думак героя-апавядальніка. Напрыклад, філасофскае асэнсаванне жыццёвых падзей і ўсведамленне сябе ў пэўны момант жыцця ў замалёўцы “Ідуць усе – іду я...” (1919) Гарэцкага дае чытачу магчымасць стварыць уяўленне пра асобу ў момант пошуку самаідэнтыфікацыі. Пошук гэты неразрыўна звязаны з расчараваннямі, пачуццём адзіноты, экзістэнцыйнага супрацьпастаўлення “я – іншыя” і прымірэння з жыццём. Адна з асноўных функцый падобнага твора – перадаць настрой і натхніць чытача задумацца над “вечнымі” пытаннямі. Сугучнай замалёўкай з’яўляецца твор Андрэева “У цягніку”, лірычны герой якога востра адчувае ілюзорнасць і прывіднасць жыцця, сваю (і ўвогуле людскую) непаўнату і недасканаласць: *людзі-щепкі*¹⁰. Часам мініяцюра можа набываць публіцыстычныя рысы, што заўважаем у творах “Стогны душы” (1913) Гарэцкага, “3 апавядання, якое ніколі не будзе скончана” Андрэева. У іх адчуваецца актыўная аўтарская пазіцыя, а самаідэнтыфікацыя персанажа супадае з пісьменніцкай.

Апроч агульных для творчасці Л. Андрэева і М. Гарэцкага жанраў, проза кожнага з іх мае сваю жанравую спецыфіку, што найперш звязана са стылёвым выбарам аўтараў. Вядома, што Максім Гарэцкі належыць да пачынальнікаў багатай традыцыі дакументальна-мастацкай

¹⁰ Л.А. Андреев, *В поезде* [online], http://az.lib.ru/a/andreew_ln/text_0132.shtml [доступ: 09.02.2014].

прозы ў беларускай літаратуры. З аднаго боку, імкненне пісьменніка да фактаграфізму стасуецца з агульнай для айчыннай літаратуры накіраванасцю, *схільнасцю да эмпірыкі, да жыццёвай канкрэтыкі, якія рэалізуюць сябе праз побытавы і сацыяльны пласты*¹¹. Адною з прычын гэтага даследчыца В. Стральцова бачыць *асаблівасці самаідэнтыфікацыі беларусаў*¹². З другога боку, з’яўленне твораў дакументальнага характару абумовілі асаблівасці таленту пісьменніка, якому *няма патрэбы нешта маляваць, называць для таго, каб адно выбудаваць выяўленчы рад. Ён з ходу мае справу ўжо не столькі з аб’ектамі, колькі з сэнсамі гэтых аб’ектаў*¹³.

Яскравым узорам дакументальна-мастацкай прозы пісьменніка з’яўляюцца “Сібірскія абразкі” (1926–1928) – шматжанравы цыкл твораў, запісаных у форме дзённіка, якія аўтар паспеў апрацаваць у рознай ступені. Але нават у найменш апрацаваных тэкстах добра адчуваецца аўтарская думка, бо ў абразках (як і ў пазнейшых запісах “З запіснай кніжкі 1930 года”) не *як*, а *што* з’яўляецца галоўным аб’ектам пісьменніцкай увагі. Апавед вядзецца так, што чытач здольны ўлавіць акцэнт і адчуць думку аўтара. У пазначаных творах паміж наратарам і аўтарам сувязь надзвычай цесная, таму яго самаідэнтыфікацыя практычна супадае з пісьменніцкай. Кожны іншы герой паўстае не столькі *завершаным цэлым*¹⁴, колькі аб’ектам ўвагі “збоку”: бо для аўтара ён не персанаж твора, а рэальная асоба.

У жанравым дыяпазоне цыкла “Сібірскіх абразкоў” вылучаюцца творы, набліжаныя да апавяданняў (“Малы рызыконт”, “Уцекачы”, “Пад’езд (Раман у дарозе)”, інш.) або нарысаў (“Палонны”, “Інтэлігент”, “Кветкі зла”), лірычная замалёўка (“[Максімава зязюля]”), сказ (“[Івашка Палачанін]”), запіскі і г.д.

У нарысе цэнтральным аб’ектам аўтарскай увагі, як правіла, становяцца характары рэальных людзей і іх лёсы, адсутнічаюць неабходныя для ўласна мастацкага твора сюжэтастваральныя элементы. Напрыклад, у абразку “Палонны” спадарожнік наратара расказвае пра часы, праведзеныя ім у нямецкім палоне. Пры гэтым высвечваюцца рысы беларускага характару, якія выходзяць на канаванасцю жыцц

¹¹ В. Стральцова, *Аўтабіяграфічная проза*, “Тэрмапілы” 2000, № 3, с. 187.

¹² Тамсама.

¹³ Л. Корань, *Дынаміка жанравых структур у беларускай прозе ХХ ст.*, [у:] Л. Корань, *Цукровы пейзаж: літ.-крытыч. арт.*, Мінск 1996, с. 26.

¹⁴ М.М. Бахтин, *Автор и герой в эстетической деятельности*, [в:] М.М. Бахтин, *Эстетика словесного творчества*, 2-е изд., Москва 1986, с. 16–18.

у няволі, пад працяглым панаваннем чужацкага гвалту і дапамагаюць земляку выжываць у складаных абставінах, не страчваючы сваёй чалавечай годнасці. Можна гаварыць пра тыпізацыю пісьменнікам характару персанажа, якая адбываецца эмпірычным шляхам.

Сярод “Сібірскіх абразкоў” жанрава вылучаецца абразок пра Івашку Палачаніна, напісаны ў сказавай манеры. Відавочна, што звяртанне да фальклорна-дыдактычнай формы навеяна настроем наратара, а туга па родных мясцінах Івашкі набліжаецца да эмацыянальнага стану пісьменніка пад час вандравання ў Сібір. Аднак твор набывае сваю мастацкую самастойнасць: усведамленне героем уласнай прыналежнасці да родных мясцін, непарыўнай сувязі з *радзімым Полацкам*¹⁵ прыходзіць занадта позна, бо ён ужо *радасць сваю па чужых прасторах рассяў*¹⁶. У трагічным канфлікце паміж самаідэнтычнасцю асобы і жыццёвымі абставінамі гучыць перасцеражэнне, павучэнне для чытача.

Калі Гарэцкі імкнецца да спасціжэння асобы і яе месца ў свеце праз прызму ўласнага вопыту, то для рускага пісьменніка характэрны іншасказальнасць, эмацыянальна-ацэначны стыль твораў, экспрэсіўнасць і іншыя рысы публіцыстычнай прозы. Адзначаныя рысы сустракаюцца не толькі ў многіх мастацкіх тэкстах Андрэева (мініяцюра “З апавядання, якое ніколі не будзе скончана”, апавяданне “Начная размова”, 1915; раман-памфлет “Дзённік Сатаны”, 1919 і інш.), але і ў творах мастацкай публіцыстыкі (фельетоны “Качаня”, 1901; “Смерць Гулівера”, 1911; цыклы твораў “Мае анекдоты”, “Казачкі не зусім для дзяцей”). У публіцыстычных андрэўскіх тэкстах, нягледзячы на характэрныя для Андрэева моманты аўтарскай гульні з чытачом, выразна адчуваецца пісьменніцкая адзнака сацыяльных падзей і абывацельскай псіхалогіі. Схематызм і высокая ступень абагуленасці характараў, іх парадыйнасць і спрошчанасць не дазваляюць разглядаць самаідэнтыфікацыю персанажаў, бо перад намі схематычны, абстрактны характар, а не паўнаважасная асоба. Задача пісьменніка – зрабіць відавочнымі заганы чалавека і грамадства, якія робяць жыццё карыкатурным, падобным на “лялечную” рэчаіснасць узказаных твораў.

Такім чынам, зварот да “малой” апавядальнай формы дае магчымасці для шырокага аналізу варыянтаў самаідэнтыфікацыі асобы

¹⁵ М. Гарэцкі, *Збор твораў у 4 тамах*, т. 1, *Аповяданні 1913–1930*, Мінск, 1984, с. 320.

¹⁶ Тамсама.

ў прозе абраных для разгляду пісьменнікаў. Жанравая разнастайнасць і дынаміка іх твораў дазволіла разглядаць асобу героя з розных пазіцый: самаўспрымання, набліжанага да ўласнага, аўтарскага (у дзённікавых запісах, замалёўках); самаідэнтыфікацыі розных сацыяльных тыпаў праз апісанне псіхалагічнага стану персанажа (у апавяданні); вывядзення дамінантаў характару героя з выпадковых сус-трэч (у нарысе); раскрыцця ўнутранага свету персанажа ў выніку збегу абставін, праз напружанасць дзеяння (у навеле); дыдактычна-паву-чальнага адлюстравання (у легендзе, сказе). Акрамя названых агуль-ных, у тэкстах “малой” прозы беларускага і рускага класікаў мож-на вызначыць адметныя падыходы. Творчасць Максіма Гарэцкага ха-рактарызуецца наяўнасцю ў многіх творах асобы апавядальніка, са-маідэнтыфікацыя якога набліжана да аўтарскай. Яшчэ адна асаблі-васць прозы беларускага пісьменніка – дакументальная аснова нека-тых твораў, асэнсаванне месца чалавека ў свеце і сацыяльна-гі-старычных падзей на аснове рэальных фактаў (што, дарэчы, стала добрым падмуркам для развіцця багатай традыцыі прозы non-fiction у беларускай літаратуры). Сярод жанрава-стылёвых адметнасцяў про-зы рускага аўтара – яе алегарычны, часам прыпавесціны характар, экспрэсіўнасць, наяўнасць жанраў мастацкай публіцыстыкі. З аднаго боку, гэта тлумачыцца культурна-літаратурнай сітуацыяй, якая скла-лася ў той час, з другога – індыўдуальна-аўтарскай манерай пісьма, жаданнем Андрэева “страсянуць”, узварухнуць сучаснага яму чалаве-ка са спарохнелымі, мёртвымі каштоўнасцямі.

STRESZCZENIE

GATUNKOWE ASPEKTY PRZEDSTAWIANIA SAMOIDENTYFIKACJI POSTACI W „MAŁEJ” PROZIE M. HARECKIEGO I L. ANDRIEJEWY

W artykule analizowana jest „mała” proza jako forma odzwierciedlająca samo-identyfikację osoby w utworach M. Hareckiego i L. Andriejewa. Specyfika samo-identyfikacji warunkowana jest poprzez szeroką reprezentację samoidentyfikacyj-nych typów, sformowanymi charakterami i różnorodnością gatunków literackich „małej” prozy autorów. Głównymi cechami utworów M. Hareckiego są ich doku-mentalność, obecność narratora identyfikującego się z autorem, koncentrującego się na narodowo-kulturalnej i społecznej identyfikacji; zaś dla „małej” prozy L. An-triejewa charakterystyczny jest alegoryczny, ekspresyjny oraz moralno-filozoficzny wydźwięk jego utworów dotyczących problemu samoidentyfikacji.

Słowa kluczowe: „mała” proza, samoidentyfikacja, gatunek literacki, artystycznie dokumentalna proza, artystyczna publicystyka.

S U M M A R Y

GENRE ASPECTS IN REPRESENTATION OF SELF-IDENTIFICATION
IN M. HARETSKY'S AND L. ANDREYEV'S SHORT STORIES

The article deals with short stories as the form of representation of self-identification in M. Haretsky's and L. Andreyev's works. The specificity of self-identification of characters is conditioned by multitude of identity types, formed characters, and genre diversity of the authors' short stories. Main features of M. Haretsky's oeuvre are its documentary orientation, presence of the narrator, whose self-identification is close to the author's one, concentration on national and social identity. Allegorical and expressive narration, moral and philosophical components of identity are characteristic features of L. Andreyev's prose.

Key words: short stories, self-identification, genre, artistic and documentary proze, artistic journalism.